

BARIŞIN TESİSİ AŞAMASINDA GEÇİŞ DÖNEMİ ADALETİ VE HAKİKAT KOMİSYONLARI: ARJANTİN VE ŞİLİ ÖRNEĞİ

***İlyas ÖZCAN**

Öz

Geçiş dönemi adaleti, herhangi bir ülkede yaşanan sistematik hak ihlalleri sonrası çatışma sürecinden barışa veya diktatörlükten demokrasiye geçiş için gerekli mekanizmaların ortaya çıktığı dönem olarak incelenmektedir. Geçiş dönemi adaleti kapsamında geçmişte yaşanmış hak ihlalleri ile hesaplaşılması, gerekli yargılamaların yapılması, mağduriyetlerin giderilmesi, mağdurların saygınlıklarının iade edilmesi, vatandaş ile devlet arasındaki ilişkilerin yeniden tesis edilmesi ve demokrasinin kurumsallaşması gibi bir dizi tartışma ön plana çıkmaktadır. Bu çerçevede geçiş dönemi adaleti mekanizmalarından biri olarak ortaya çıkan hakikat komisyonları, otoriter rejimlerden demokratik yaşama geçiş aşamasında olan devletlerde oldukça önemli çalışmalar ortaya koymaktadır. Bu komisyonlar belli bir dönem içerisinde yaşanan hak ihlalleri ile hesaplaşma kapsamında ortaya çıkmaktadır. Kurulan bu komisyonlar, hakikatin ortaya çıkarılması ve geçmişte yaşanan acılar ile hesaplaşılması çerçevesinde detaylı bir rapor hazırlamak ile görevlendirilmektedir. Bu makalede, Arjantin’de 1976-1983 yılları arasındaki Videla askeri cunta dönemi ve 1973-1990 yılları arasında Şili’deki Pinochet askeri yönetiminin sebep olduğu ağır hak ihlalleri incelenmiştir. Bu iki ülkede, demokratik yaşama geçiş aşamasında kurulan hakikat komisyonlarının ortaya koyduğu çalışmalar ve hazırladıkları raporlar analiz edilmiştir. Bu çalışma kapsamında, Arjantin ve Şili’de kurulan hakikat komisyonlarının amaçları, yetki alanları, işleyişleri, faaliyetleri ve ortaya koyduğu tespitler incelenmiş ve bu komisyonların geçiş dönemi adaleti, geçmişle hesaplaşma ve barışın tesisi çerçevesindeki rolleri üzerinden tartışma yürütülmüştür.

Anahtar Sözcükler: Geçiş Dönemi Adaleti, Hakikat Komisyonları, Çatışma Çözümü, Arjantin, Şili

TRANSITIONAL JUSTICE AND TRUTH COMMISSIONS DURING THE ESTABLISHMENT OF PEACE; THE EXAMPLE OF ARGENTINA AND CHILE

Abstract

Transitional justice is analyzed as the period in which the necessary mechanisms for the transition from the conflict process to peace or from dictatorship to democracy emerge after the systematic violations of rights in any country. Within the framework of transitional justice, a series of debates come to the fore, such as facing the violation of rights in the past, carrying out necessary trials, restoring the dignity of victims, re-establishing relations between citizens and the state, and institutionalizing the democracy. In this context, truth commissions, which emerged as one of the transitional justice mechanisms, perform very important practices in the states that are in the transition process, from authoritarian regimes to democratic life. These commissions emerge within the framework of facing the violations of rights experienced in a certain period. They are tasked with preparing a detailed report about revealing the truth and coming to terms with the painful incidents experienced in the past. This article analyzes the grave violations of rights that happened during the military junta of Videla in Argentina and the military junta of Pinochet in Chile in 1976-1983 and 1973-1990, respectively. This study examines the reports and the works done by the truth commissions established in these two countries during the transition process to democracy. This study, in this context, examines the aims, realm of authority, functions, activities and findings of these two truth commissions and discusses their roles, including transitional justice, facing the past, and building peace.

Keywords: Transitional Justice, Truth Commissions, Conflict Resolution, Argentina, Chile

* Doktora Adayı, Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler, ilyasozcn6@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5445-1884

Giriş

Demokrasiye geçiş süreçlerinde geçmişte yaşanan ağır insan hakları ihlalleri ile hesaplaşma çerçevesinde ortaya çıkan hakikat ve adalet yaklaşımı, demokrasinin tesis edilmesi aşamasında belirleyici bir rol oynamaktadır. Makalede genel olarak ele alacağımız kavram olarak hakikat, geçmiş dönemlerde yaşanan ağır insan hakları ihlallerinin gün yüzüne çıkarılması şeklinde ortaya çıkmaktadır. Ayrıca bu hak ihlallerinin kimler tarafından kimlere karşı hangi sistematik yöntemler kullanılarak gerçekleştirildiği sorulan sorular arasındadır.

Hakikat hakkı ve adalet kavramları çerçevesinde ortaya çıkan görüşlerin temel dayanakları, geçmişte insanlığa karşı yaşanan ağır hak ihlallerinin tekrarlanmaması amacıyla geçmişle hesaplaşmaktır. Geçmişle hesaplaşma kavramının temelinde insanlığa karşı işlenen suçlar ile yüzleşmek yer almaktadır. Böylece bu suçlara sebep olan sorumluların ortaya çıkarılması ve gerekli yargılamalar sonrası cezalandırılmaların yapılması sürecin amacını oluşturmaktadır.

Geçiş dönemi adaleti, hakikat hakkı ve hakikat komisyonları çerçevesinden Arjantin’de 1976-1983 ve Şili’de 1973-1990 yılları arasındaki askeri yönetimlerin baskıcı politikalarını incelemek ve bu ülkelerde kurulan hakikat komisyonlarının nihai raporları kapsamında yaşanan süreçlerin analizini yapmak bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Çalışmada genel olarak, hakikat komisyonlarının otoriter rejimlerden demokrasiye geçişlerde üstlendikleri rolün önemine vurgu yapılmaktadır. Jorge Rafael Videla ve Augusto Pinochet askeri rejimleri Arjantin ve Şili’de iktidarda oldukları yıllar süresince sayısız ağır insan hakları ihlallerine sebep olmuştur. Yaşanan bu hak ihlalleri sonucu barışın inşası ve demokrasinin bu ülkelerde güvenilir bir mekanizmaya dönüşebilmesi adına geçmişle hesaplaşma gerekliliğinin hakikat komisyonları tarafından şekil bulması oldukça önemlidir. Bu hakikat komisyonları yaşanan hak ihlallerini ve ihlallere sebep olan sorumluları ortaya çıkarmış ve bu doğrultuda bir rapor hazırlayarak kamuoyuna sunmuş olsa da iki komisyonun çalışma alanları, kapsamaları ve faaliyetleri arasında farklılıklar bulunmaktadır.

Bu çalışmada ilk olarak, geçiş dönemi adaleti mekanizmalarından biri olan hakikat komisyonlarının ortaya çıkışındaki sebepler ve geçmişle hesaplaşma süreci üzerindeki etkileri incelenecektir. Ayrıca hakikat hakkı ve geçmişle hesaplaşma kavramları çerçevesinde ortaya çıkan hakikat komisyonlarının çalışma şekilleri ve işleyişleri hakkında değerlendirmeler yapılacaktır. Daha sonra Arjantin ve Şili'deki askeri cunta rejimleri incelenerek bu ülkelerde kurulan hakikat komisyonlarının geçiş dönemi süreçlerine katkıları üzerinden analizler yapılacaktır.

1. Geçiş Dönemi Adaleti ve Hakikat Komisyonları

1980'li yıllardan itibaren Latin Amerika ülkeleri başta olmak üzere Güney Afrika ve birçok yerde diktatörlükler ve faşist rejimler yıkılmaya başlamış ve bir dönüşüm süreci içerisine girilmiştir. Bu diktatörlük ve faşist rejim dönemlerinde insanlığa karşı ağır insan hakları ihlalleri yaşanmış ve bu süreçler beraberinde geçmişle hesaplaşma kavramını ortaya çıkarmıştır.

Geçmişle hesaplaşma kavramı ilk olarak Alman halkının Hitler vahşetinin büyük çaplı tahribatına karşı çözüm üretme sürecinde ortaya çıkmış ve uzun süre bu çerçevede varlığını sürdürmüştür.¹ Bu kavrama ilk olarak İkinci Dünya Savaşından 15 yıl sonra Theodor W. Adorno tarafından yazılan bir makalede yer verilmiştir. Makalede bu kavram, Almanya'da yaşananlar sonucu geçmişle yüzleşme çerçevesinde ele alınmış² ve bu durum zamanla geçmişle hesaplaşma kavramı şeklinde kullanılmıştır.

Geçmişle hesaplaşma kavramı genel olarak 1980'li yılların sonlarına doğru ağır insan hakları ihlallerinin yaşandığı diktatörlük veya baskıcı rejim dönemlerinde ortaya çıkmış ve geçiş dönemi adaleti kavramı ile evrensel bir boyut kazanmıştır. Geçiş dönemi adaleti, yaşanan ağır insan hakları ihlalleri sonrası demokrasiye geçişi mümkün kılacak mekanizmaların ortaya çıktığı bir süreç olarak da kabul edilmektedir. Bu mekanizmalar daha çok hakikatin ortaya çıkarılması, sorumluların

¹ Mithat Sancar, *Geçmişle Hesaplaşma, Unutma Kültüründen Hatırlama Kültürüne*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s. 19.

² Onur Bakiner, "Son Akademik Çalışmalar Işığında Hakikat Komisyonlarının Etkisi," **Demokrasi Barış ve Alternatif Politikalar Derneği**, 15 Nisan 2021, (Çevrimiçi) <https://demos.org.tr/son-akademik-calismalar-isiginda-hakikat-komisyonlarinin-etkisi/>, 10 Ekim 2021.

cezalandırılması, yaşanan mağduriyetlere karşı onarım sürecinin başlatılması ve kurumsal reformlar çerçevesinde şekil bulmaktadır.

Birleşmiş Milletler tarafından 2004 yılında yayımlanan “Çatışma ve Çatışma Sonrası Toplumlarda Hukukun Üstünlüğü ve Geçiş Dönemi Adaleti” isimli raporda geçiş dönemi adaleti için yargısal ve yargı dışı mekanizmalar aracılığıyla geçmişte yaşanmış ağır insan hakları ihlalleri ile hesaplaşma tanımı yapılmaktadır.³ Uluslararası Geçiş Dönemi Adaleti Merkezi (ICTJ)’ne göre geçiş dönemi adaleti, toplumların kitlesel düzeyde yaşanan ağır insan hakları ihlallerine yönelik verdiği tepki olarak tanımlanır. Bunun yanı sıra ICTJ’ye göre her şeyden önce geçiş dönemi adaleti mağdurlar ile ilgilidir. Mağdurlar merkeze alınarak uğradıkları zararlar için hesap verilebilirliğin önünü açmak ve yaşanan mağduriyetin tazmini çerçevesinde bir dizi tazminat programını gündeme getirmek geçiş dönemi adaletinin en temel özellikleri arasındadır.⁴

Geçiş dönemi adaleti, askeri cunta dönemlerinde yaşanan toplu katliamlar ve yaygın işkenceler gibi sistematik ağır hak ihlallerini telafi etmek amacıyla ortaya çıkmakta⁵ ve başvurduğu farklı birçok yol ve yöntem ile geçmiş dönemlerde insanlığa karşı işlenen suçlar çerçevesinde hakikati ve toplumsal barışı yeniden inşa etmeyi amaçlamaktadır.⁶ Bu kapsamda geçmişle hesaplaşmak ve yaşanan çatışmalardan kaynaklı toplumun acılarını azaltmak amacıyla çeşitli birçok mekanizma ortaya çıkmaktadır. Ortaya çıkan bu mekanizmalar cezalandırıcı, soruşturmacı ve onarıcı şekilde yöntemler içermenin yanı sıra idari ve anayasal çerçevede değişiklikleri de bünyesinde barındırmaktadır. Cezalandırıcı adalet yaklaşımı genel olarak suçluyu

³ UN Secretary-General, “The Rule of Law And Transitional Justice in Conflict and Post-Conflict Societies” Ağustos 23, 2004, (Çevrimiçi), <https://www.un.org/ruleoflaw/blog/document/the-rule-of-law-and-transitional-justice-in-conflict-and-post-conflict-societies-report-of-the-secretary-general/> 30 Temmuz 2022.

⁴ International Center for Transitional Justice, “What is Transitional Justice?” (Çevrimiçi) <https://www.ictj.org/what-transitional-justice> 30 Temmuz 2022

⁵ Jennifer, Julie, Nesam, “Geçiş Dönemi Adaletini Yeniden Düşünerek Yerli Halka Verilen Zararı Telafi Etmek: Yeni Bir Kavramsal Bakış,” Çeviren: Hafıza Merkezi, **The International Journal of Transitional Justice**, C.VIII, No:1, 2014, s. 4.

⁶ Daniela Accatino ve Cath Collins, “Truth, Evidence, Truth: The Deployment of Testimony, Archives and Technical Data in Domestic Human Rights Trials,” **Journal of Human Rights Practice**, C.VIII, No:1, 2019, s. 4.

cezalandırmayı hedefleyen klasik yargı mekanizmalarını içerirken, onarıcı adalet yaklaşımı ise toplumsal barışın tesisi için pratik ortaya koyan hakikat komisyonlarının işlevlerini içermektedir. Bu komisyonlar hakikat hakkı, tazminatlar ve cezai işlemler gibi uygulamalar ile şekil bulmaktadır.⁷ Kısacası onarıcı adalet yaklaşımı, yaşanan mağduriyetin varlığı kapsamında şekil bulmak ile beraber genellikle bu mağduriyete neden olan sebepler ve bu durumun hâlâ devam eden etkileri üzerinde durmaktadır.⁸

Geçmişle hesaplaşma meselesi, geçmişte yaşanan ağır hak ihlalleri ile nasıl yüzleşmek gerektiği ve insan haklarına dayalı barış ve demokratikleşme sürecinin nasıl inşa edileceği soruları kapsamında günümüzdeki halini almıştır. Geçiş döneminden geçen her toplum, devletlerin evrensel insan haklarına karşı sorumlulukları çerçevesinde pratik ortaya koymaktadır. Yaşanan hak ihlallerinin araştırılması çerçevesinde bir taahhüt ortaya çıkmakta ve bu durum uluslararası hukukta hakikati bilme hakkı veya hakikat hakkı olarak tanımlanmaktadır.

225

Hakikat hakkı, birçok ülkenin ulusal mahkemelerinde alınan kararların yanı sıra, uluslararası hukuk sistemleri tarafından da tanınmaktadır.⁹ Hakikat hakkı ilk olarak 1969 yılında İnsan Hakları Komitesi ve Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi çerçevesinde oluşturulan danışma organlarının çalışmaları sonucu ortaya çıkmıştır. Kurulan bu organlar, zorla ortadan kaybetme sonucu haber alınamayan mağdurların akıbetleri çerçevesinde yakınlarının yaşadıkları acıları zalimce ve insanlık dışı bir davranış olarak tanımlamış ve bir hak ihlali olarak kabul etmiştir.¹⁰ Zorla kaybetme suçu, silahlı çatışma süreçlerinde veya baskıcı rejim dönemlerinde oluşabileceği gibi demokratik olarak bilinen rejimler tarafından işlenebilmektedir. Rejimler genellikle zorla kaybetme yöntemine muhalif kesimleri susturmak ve toplumda korku ve panik havası yaratmak amacıyla başvurmaktadır.¹¹

⁷ Mine Egbatan, “Nasıl bir barış süreci: Geçiş dönemi adaleti ve toplumsal cinsiyet,” **Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi**, C.V, No:2, 2013, s. 9.

⁸ Heinrich Böll Stiftung Derneği, “**Geçmişin Yükünden Toplumsal Barış ve Demokrasiye, Geçmişle Hesaplaşma: Neden? Ne Zaman? Nasıl?**” İstanbul, Sena Ofset Matbaacılık, 2007, s. 48.

⁹ Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, **Hakikat Komisyonları**, İstanbul, Anadolu Kültür Yayınları, 2014, s. 19.

¹⁰ Natalija Kukoska, “Hakikat Hakkı ve Hakikat Komisyonları,” Çeviren: Hafıza Merkezi, **Justinianus Primus Law Review**, C.V, No:2, 2014, s. 3.

¹¹ Council of Europe Commissioner for Human Rights, **Missing persons and victims of enforced disappearance in Europe**, Strazburg, 2016, s. 35.

Zorla ortadan kaybedilme suçuna maruz kalan mağdurlara veya ailelerine tazminat adı altında yardımların yapılması uluslararası hukuk tarafından vurgulanmaktadır.¹² Ancak, zorla kaybetme mağdurlarına yalnızca maddi anlamda tazminat verilmesi sorunun çözümüne yönelik yeterli bir adım değildir. Günümüzde devam etmekte olan kayıp vakalarının sadece tazminat ile sonuçlanması, ihlallerin giderilmesi açısından oldukça eksiktir. Yaşanan zorla kaybetme vakalarında, mağdurların itibarlarının korunması ve ileriki zamanlarda aynı suçun tekrarlanmaması oldukça önemlidir.¹³

Hakikat hakkı, yaşananlar kapsamında incelendiğinde iki boyutta ele alınabilmektedir. Bireysel anlamda hakikat hakkı, ailelerin yakınlarının akıbetlerinin ne olduğunu öğrenmek amacıyla verdiği mücadeleyi kapsamaktadır ki bu durum da karşımıza mağduriyetin tazmini boyutu çıkacaktır. Bir diğer durum ise toplumsal boyuttur. Burada ise toplumsal bir bakış açısı ile yaşanan hak ihlallerine benzer süreçlerin tekrardan yaşanmasının önüne geçme hususu yer almaktadır.

Hakikat hakkı ilk kez Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesi ve Amerika İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 1(1), 8, 13 ve 25 maddeleri kapsamında hukuki yönden ele alınmıştır.¹⁴ Amerikalılar Arası İnsan Hakları Komisyonu, hakikate erişim hakkını sadece süreçten etkilenmiş aile fertleri için değil, bir bütün olarak topluma ait bir hak olarak nitelendirmiştir. Komisyon hakikat hakkının demokratik toplumlardaki gerekliliğine yönelik vurgu yapmıştır.¹⁵ Hakikat hakkı bu açıdan incelendiğinde, bireysel bir hak arayışından ziyade toplumsal gerçekliğin ortaya çıkarılması olarak değerlendirilmektedir. Toplumların geçmişte yaşananların gerçekte ne olduğunu, kimlerin bu süreçlerde nasıl rol aldığını ve yaşananların toplumda nasıl bir etki bıraktığını bilmeleri gerekmektedir. Aksi halde geçmişi ile yüzleşmeyen ve hakikate dair gerçekten uzaklaşan toplumların aynı süreçleri yaşayabilme ihtimalleri

¹² Council of Europe Commissioner for Human Rights, **a.g.e.** , s. 48.

¹³ Sarah Fulton, "Redress for Enforced Disappearance: Why Financial Compensation is not Enough", **Journal of International Criminal Justice**, C.XII, No:4, 2014, s. 18.

¹⁴ Elena Maculan, "Prosecuting International Crimes at National Level: Lessons from the Argentine 'Truth-Finding Trials'", **Utrecht Law Review**, C.VIII, No:1, 2012, s. 108.

¹⁵ Dermot Groome, "The Right to Truth in the Fight against Impunity," **Berkeley Journal of International Law**, C. XXIX, 2011, s. 10.

kaçınılmazdır. Bu sebepten dolayı toplumların hakikatleri ile yüzleşmesi insan onurunun tekrardan tesis edilmesi açısından kritik önemdedir.

“Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, ağır insan hakları ihlallerine yol açan eylemlerden sorumlu faillerin bu eylemlerinden dolayı hesap vermek zorunda bırakılmaları gerektiğini, hesap sorulabilirliğin olmaması nedeniyle, faillerin ve diğer kişilerin cezalandırma korkusu olmadan daha fazla suç işleme konusunda kendilerini serbest hissetmelerinin suçların tekrar işlenmesini teşvik ettiğini hatırlatarak; ağır insan hakları ihlallerine yol açan eylemlerden sorumlu faillerin cezasız kalmasının mağdurlara daha fazla acı verdiğini, cezasızlıkla, mağdurlar için bir adalet meselesi ve yeni ihlallerin önlenmesinde bir caydırıcı unsur olarak mücadele edilmesi, ayrıca mücadele edilirken hukukun üstünlüğünün sağlanması ve ağır insan hakları ihlallerinin yaşandığı yerler dâhil olmak üzere adalete olan güvenin sağlanması gerektiği ve cezasızlığa son verilmesi için devletlerin uluslararası düzeyde işbirliği yapması gerektiğini belirtmiştir.”¹⁶

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin zorla kaybetme vakaları çerçevesinde 1998 yılında verdiği ilk kararı önemli bir içtihatır. Mahkeme'nin devletlere karşı verdiği bu kararda, hükümetlerin insan yaşamına tehdit oluşturan herhangi bir bilgi sağlayamaması, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 3. maddesinin (işkenceyi, insanlık dışı ve insan onuruna yönelik muameleyi yasaklayan) ihlali olarak değerlendirmiştir. Bunun yanı sıra mahkemenin, sürece neden olan devletlerin, zorla ortadan kaybedilen insanların yakınlarının özel hayatına saygı hakkı olan 8. maddenin ve yine bu devletlerin, birinci kuşak hak olan yaşama hakkını da ihlal ettiği yönünde içtihadı bulunmaktadır.¹⁷

Hakikatin ortaya çıkarılmamasından kaynaklı yaşanan mağduriyetlerin giderilmesi aşamasında hakikat komisyonları başvuru yaygın bir mekanizma olarak ortaya çıkmaktadır. Genel olarak resmi bir şekilde görevlendirilen hakikat komisyonları, geçmişin belli bir döneminde yaşanan hak ihlallerini araştırmak adına kurulan kurumlardır. Yaşanan hak ihlallerinin ortaya çıkarılması, sorumluların cezalandırılması ve mağdurların mağduriyetlerinin tazmini bakımından hakikat komisyonları bu anlamda büyük önem taşımaktadır. Bu uygulamaların asıl amacı ise yaşanan bu ağır hak ihlali süreçlerinin gelecekte tekrardan yaşanmasının önüne geçmektir.

Yakın geçmişte birçok devlette hakikatin inşası amacıyla hakikat komisyonları hayata geçirilmiştir. Bilhassa, Güney Afrika Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu'nun kurulması

¹⁶ Avrupa Konseyi, **Ağır İnsan Hakları İhlallerinde Cezasızlığın Ortadan Kaldırılması**, Çev. Zeynep Güllü, Strazburg, Avrupa Konseyi İnsan Hakları El Kitapları, 2013, s. 15-16.

¹⁷ Kukoska, **a.g.m.**, s. 4.

ve bu komisyonun hakikat arayışı çerçevesinde pratikler ortaya koyması, hakikat komisyonlarının uluslararası sistemde daha etkin rol almasını sağlamıştır.¹⁸ Güney Afrika’da kurulan hakikat komisyonunun yanı sıra Uganda (1974-1986), ABD (1981), İrlanda (1981), Bolivya (1982), Arjantin (1983), Zimbabve (1985), Uruguay (1985–2000), Filipinler (1986), Nepal (1990), Şili (1990-2003), Çad (1991), Almanya (1992), El Salvador (1992), Sri Lanka (1994), Haiti (1995), Ekvator (1996-2008), Guatemala (1997), Nijerya (1999), Güney Kore (2000-2005), Peru (2001), Eski Yugoslavya (2001), Sierra Leone (2002), Gana (2002), Doğu Timor (2002), Fas (2004), Kongo (2004), Paraguay (2004), Lübnan (2000-2005) Kenya (2009), Togo (2009), Solomon Adaları (2009), Mauritius (2009), Liberya (2009), Kanada (2009), Brezilya (2012), Tunus (2013) ve Kolombiya (2015) gibi birçok ülkede hakikat komisyonları kurulmuştur.¹⁹ Kurulan bu hakikat komisyonlarının günümüzde hem geçiş süreçlerinde etkin rol aldığı hem de çatışmalar sonrası barışın tesisi ve demokrasinin inşasında etkili bir mekanizma olarak ortaya çıktığı bilinmektedir. Bu anlamda hakikat komisyonları için ağır hak ihlallerinin yaşandığı ülkelerde hakikatlerin ortaya çıkarılması ve demokrasinin inşası sürecinde kritik bir etkiye sahip olduğu söylenebilir.

Hakikat komisyonları genel olarak siyasi değişim süreçlerinde, örneğin otoriter/totaliter bir rejimin yıkılmasından sonra veya iç savaş gibi silahlı çatışma dönemlerinin sonlanmasıyla kurulmakta²⁰ ve temel olarak geçmişte yaşanan ağır insan hakları ihlallerini incelemek amacıyla görev yapmaktadır. Ancak insanlığa karşı henüz yaşanan veya yaşanmakta olan ağır hak ihlallerinin incelenmesi amacıyla pratik ortaya koyan organların hakikat komisyonu olarak ele alınması mümkün değildir.²¹

Hakikat komisyonları genellikle cezai kovuşturma, telafi politikaları ve kurumsal reformların içerisinde yer aldığı geniş çaplı bir geçiş dönemi adaleti sürecinin önemli

¹⁸ Volkan Maviş, “Yapıcı Adalet Yaklaşımı Olarak Hakikat Komisyonları,” **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. LXII, No:2, 2016, s. 351.

¹⁹ Serdar Güleler, “Çatışmacı Bir Geçmişten Uzlaşmacı Bir Geleceğe Geçişte Adalet Arayışı: Geçiş Dönemi Adaleti ve Mekanizmalarına Genel Bir Bakış,” **Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi**, C.XII, No:32, 2012: s. 58.

²⁰ Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, **a.g.e.** , s. 24.

²¹ Maviş, **a.g.m.**, s. 351-354.

bir parçası olarak etkili olmaktadır. Komisyonlar, somut deliller ve inandırıcı öneriler kapsamında bu alanda gerçekleşecek politikaları zenginleştirebilir ve tüm bu sürece ahlaki politik bir ivme kazandırabilir.²² Bir iç çatışmaya veya otoriter/totaliter rejimlere maruz kalmış ülkelerde kurulan bu komisyonlar genel olarak resmi bir şekilde görev yapan ancak cezai yetkisi olmayan kurumlardır. Komisyonlar ilk olarak ifade almak, araştırma yapmak ve tanıkları dinlemek gibi görevlerden sonra kamuya açık bir şekilde raporlar hazırlamaktadır. Bu kapsamda hakikat komisyonları bir çeşit geçmişte yaşananlar ile hesaplaşma/yüzleşme imkânı sağlamaktadır.²³

Hakikat komisyonlarının ortaya çıkış şekilleri, yaşanan şiddetin boyutuna veya komisyonun kimler tarafından kurulacağı çerçevesinden farklılık gösterebilmektedir. Devletin yasama ve yürütme organları tarafından kurulabilecek hakikat komisyonlarının yanı sıra devletin siyasi yetkisinin dışında da kurulabilen hakikat komisyonları mevcuttur. Kısacası, yaşananların sağlıklı bir şekilde araştırılıp soruşturulması yönünde devlet tarafından etkili siyasi ve hukuki bir irade ortaya konulmadığı durumlarda devlet dışı kurumlar tarafında da hakikat komisyonları kurulabilmektedir.

Arjantin ve Şili örneklerinde de göreceğimiz üzere, askeri cunta rejimlerinin iktidarları süresince yaşanan hak ihlallerinin araştırılması ve hakikatin ortaya çıkarılması adına hakikat komisyonları kurulmuş ve bu kapsamda çalışma yürütülmüştür. Baskıcı cunta dönemi Arjantin’de 7 yıl sürerken Şili’de 17 yıla yakın sürmüştür. Uzun yıllar süren hak ihlalleri sonrası geçmişle hesaplaşmak çoğu zaman hayal kırıklığı ile sonuçlanan bir olgu olarak karşımıza çıksa da Arjantin ve Şili deneyimleri bu anlamda önem arz eden iki örnek olarak ortaya çıkmaktadır.

2. Arjantin’de Kirli Savaş Dönemi (1976-1983) ve Hakikat Komisyonu

1930 yılından başlayan ve 1983 yılına kadar süren politik alandaki askeri darbe geleneği Arjantin halkı için yaşanan yıkımların asıl sebebi olarak ortaya çıkmaktadır.

²² Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, **a.g.e.**, s. 24.

²³ Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, **Rule Of Law Tools For Post-Conflict States: Truth Commissions**, New York and Geneva, 2006, s. 4.

1976 askeri darbesiyle şiddetin yoğunlaştığı ve ötekinin tamamen reddedildiği bir siyasi yapının ülkeye hâkim olduğu bilinen bir gerçekliktir.²⁴ Ülkedeki darbeci geleneğin yanı sıra, 1973 yılında yaşanan petrol krizi ile Arjantin ekonomisi çöküşler yaşamış ve bu çöküşler beraberinde çatışma ve anarşi durumunu yaratmıştır. Ekonomik sorunların ülkede daha da derinleşmesi ve şiddet eylemlerinin önü alınamaz bir hal alması orduyu endişelendiren bir durum haline gelmiştir. Bunun yanı sıra, gerilla faaliyetlerinin ülke içerisinde etkinliğini artırması, ordunun yönetime müdahalesindeki temel gerekçeyi oluşturmaktadır. Ordu bu çerçevede siyasal iktidara bir ultimatoma göndererek “*ya sorunları çöz ya da biz çözeceğiz*” demiştir. Kısa bir süre sonra 24 Mart 1976 tarihinde Videla liderliğindeki ordu Isabel Peron yönetimini kansız bir darbeye devirerek yönetimi ele geçirmiştir.²⁵ Böylelikle, gerçekleştirilen askeri darbe ile Arjantin için 7 yıl sürecek baskıcı bir cunta hükümeti dönemi başlamıştır. Cunta hükümeti 1976-1983 yılları arasında iktidarda kalmış ve bu askeri darbe ile Arjantin toplum yapısını dönüştürmeyi amaçlayarak toplumu disipline etmeye çalışmıştır.

Videla liderliğindeki 1976 askeri darbesi kendisinden önceki darbelerden farklı olarak ortaya çıkmıştır. 1976 darbesinden önce gerçekleşen askeri darbeler ordunun varlığını ve gücünü göz ardı eden iktidarlara karşı yapılırken, Videla liderliğindeki askeri darbe komünist faaliyetlere karşı gerçekleştirilmiştir. Bu durum Arjantin ordusunda mevcut olan darbe geleneğini her ne kadar meşrulaştırmasa da sürecin ana hatları açısından oldukça önemlidir.

Videla liderliğindeki askeri cunta hükümetinin hedeflediği sosyal ve ekonomik alandaki köklü değişiklikler ile ülke baskıcı politikaların uygulandığı bir yer haline gelmiştir. Meclis feshedilerek yerine askeri komutanların yer aldığı Yasama Danışmanlığı Komisyonu kurulmuştur.²⁶ Ulusal Yeniden Yapılanma süreci adı altında

²⁴ Emilio Crenzel, “Argentina’s National Commission on the Disappearance of Persons: Contributions to Transitional Justice,” **The International Journal of Transitional Justice**, C.II, No:2, 2008, s. 74.

²⁵ Gözde Müşerref Gezgüç, Turgay Uzun, “Arjantin Siyasi Tarihinde Askeri Darbeler,” **Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi**, C.VI, No:2, 2017, s. 174.

²⁶ Jill Hedges, **Argentina: A Modern History**, New York, I B Tauris and Co. Ltd, 2011, s. 215-216.

muhalif pratiklere karşı ölçsüz bir devlet terörü ortaya çıkmıştır.²⁷ Bununla beraber eyalet valilerinin yerine askeri komutanlar getirilmiş, kent konseyleri ve eyalet meclisleri feshedilmiş ve siyasi parti faaliyetleri durdurulmuştur.²⁸ Cunta hükümeti bu süreçte ülkedeki medyayı da baskısı altına almıştır. Birçok basın yayın organı yaşananlara karşı ya sessiz kalmış ya da askeri yönetimin politikalarını destekler şekilde pratik ortaya koymuştur.²⁹ Kısacası, toplumsal anlamda muhalefet yaratabilecek tüm pratikler cunta rejimi tarafından engellenmiştir.

Cunta hükümetinin bu dönemdeki politikaları birçok alanda pratik bulmaktaydı. Gerilla faaliyetleri ve diğer tüm muhalif hareketlerin engellenmesinin yanı sıra cunta hükümeti ülkede kötüye giden ekonomik gidişat ile baş etmeye çalışmaktaydı.

Enflasyon ile mücadele çerçevesinde, kamuya ait harcamalarda kısıtlamaya gidilmiş ve liberal piyasa modeli referans alınmıştır. Cunta hükümetinin iktidarda olduğu yıllar süresince sabit kur sistemi terk edilmiş ve ekonomide serbest piyasa politikaları benimsenmiştir. Ancak süreç cunta hükümetinin istediği gibi gitmemiş, ticaretin liberalleşmesiyle dışarıya yönelik sermaye kaçıışı artmıştır. Bununla beraber, İngiltere ile yaşanan Falkland Savaşı ve Meksika'dan başlayarak bütün Latin Amerika devletlerini etkisi altına alan borç krizi Arjantin ekonomisini de derinden etkilemiştir. Cunta hükümeti yönetime geldiği zaman 8 milyar dolar olan dış borç 1982 yılı itibariyle 40 milyar dolara ulaşmıştır.³⁰

1976 ve 1983 yılları arasındaki cunta hükümeti dönemi siyasi anlamda üzerinde durulması gereken bir dönemdir. Bu yıllar arasında Arjantin'de üç farklı cunta hükümeti görev almış ve bunun yanı sıra Falkland Adaları meselesinden dolayı Arjantin ile İngiltere savaşmıştır.

Kendi ülkesindeki otoriter yönetimden güç alan cunta hükümeti uzun yıllardır gerginliklere neden olan Falkland Adaları meselesini gündeme getirmiş ve bu anlamda sonucunu kestiremediği politikalar ortaya koymuştur. Bu sebeple Arjantin ordusunun

²⁷ Maria Rae, "Truth at Any Cost? Law's Power to Name Argentina's Disappeared Grandchildren," **Oñati Socio-legal Series**, C.VII, No:2, 2017, s. 329.

²⁸ Gezgüç, Uzun, **a.g.m.**, s. 175.

²⁹ Akın Sağıroğlu, "Latin Amerika'da Asker-Siyaset İlişkisi: Arjantin ve Şili'deki Askeri Darbelerin Etkileri ve Tarafları," **Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi**, C.I, No:1-2, 2016, s. 45.

³⁰ Gamze Yıldırım, "1976 Ve Sonrası: Arjantin'de Demokrasi Süreci" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, 2020, s. 97-98.

İngilizlere karşı yenilgisi cunta rejiminin çöküşünü hızlandırmıştır. Falkland Adaları'nda alınan yenilgi Arjantin'deki cunta hükümeti için büyük bir yıkımın başlangıcı olmuştur. İngiliz mağlubiyeti sonrası askeri yönetimin meşruiyetini yitirmesi, demokrasi adına bir geçiş sürecinin temelini atılmasını beraberinde getirmiştir. Çöküşün başlamasıyla beraber geçiş sürecinin sağlıklı ilerleyebilmesi adına tasarlanmış kurumsal mekanizmalar devreye girmeye başlamıştır.

30 Ekim 1983 yılında hem devlet başkanlığı hem de ulusal kongre için Arjantin'de seçimler yapılmıştır. Yapılan seçimlere Radikal Parti, Peronist Parti, Muhafazakâr Parti, Katolik Parti ve Sosyalist Parti katılmıştır. Ordu seçimlere hiçbir şekilde müdahalede bulunamamış, devlet başkanlığı için yapılan seçimde Radikal Parti adayı Raul Alfonsin topluma yönelik başarılı bir seçim kampanyası gerçekleştirerek uzun yıllar sonra Arjantin'in sivil ve seçilmiş başkanı olmuştur.³¹

Alfonsin 1984 yılının başlarında görevine geldikten sonra resmi olarak reform sürecini başlatmıştır. Ordunun tekrardan böylesi bir darbeye kalkışmasını engellemek adına ordudaki kadroların yarısından fazlasını değiştirmiştir. Ordunun insan gücünü azaltmak adına 50 bin asker görevden alınmış ve bunun yanı sıra askeri ayrıcalıkları ortadan kaldıracak bir takım farklı düzenlemeler yürürlüğe sokulmuştur.³² Askeri cunta sorumlularının kanun karşısında yargılanması için ilk adımı atan Alfonsin liderliğindeki hükümet,³³ ordunun tepkisiyle karşılaşmıştır. Ordu ve hükümet arasında yaşanan gerilim, ordunun bazı kademelerde ayaklanmasına sebep olmuş ve böylece Alfonsin hükümeti "Ley de Punto Final" adıyla bilinen "son nokta kanunu" ve "Ley de Obediencia Debida" olarak bilinen "emre itaatten kaynaklanan zaruret hali" kanununu çıkararak birçok askere karşı açılan davanın kapatılmasının önünü açmıştır.³⁴ Yaşanan hukuk dışılığına yönelik gerek toplum gerekse daha sonra gelen

³¹ Gezgüç, Uzun, **a.g.m.**, s. 177-178.

³² Kristina Mani, "The Argentine Military in Democracy: Moving Beyond Issues of Civilian Control to a Citizen Solider Paradigm," **CHR. Michelsen Institute**, C.VII, 2015, s. 6.

³³ Dilan Mızrak, "Arjantin'in Kayıp Çocukları Vakasının Hakikat Hakkı Çerçevesinden İncelenmesi," **Ankara Barosu Dergisi**, C.I, 2019, s. 383.

³⁴ Sancar, **a.g.e.**, s. 221.

siyasiler tepkisiz kalmamış ve kapatılan davalar yıllar sonra tekrardan görülmeye başlanmıştır.

2.1. Arjantin Hakikat Komisyonu (CONADEP)

Barışın inşası ve demokrasiye geçiş süreçlerindeki en önemli rolü insan hakları örgütleri ve onlara bağlı sivil toplum kuruluşları oynamaktadır. Bugün geldiğimiz noktada kabul edilmektedir ki geçmiş ile yüzleşmediğimiz sürece geleceğe güvenle ilerlemek mümkün değildir. Geçmişe yönelik yaşananların üstünün örtülmesi veya yasaklanması yönündeki devlet politikaları kısmen de olsa günümüzde geçerliliğini yitirmiştir. Dolayısıyla toplumlar için kirli geçmişleriyle yüzleşme gerekliliği elzem durum teşkil etmektedir. Bu anlamda hakikat komisyonları ortaya çıkmakta ve adaletin tesis edilmesi ve yaşanan ağır hak ihlallerine yönelik hesap verilebilmesi adına cevap olmaya çalışmaktadır.

Demokrasiye geçiş süreçlerinde, askeri darbeler veya çatışma dönemlerindeki insan hakları ihlallerinin incelenmesi hakikat komisyonlarının yetki alanı içerisindedir.³⁵ Hakikat komisyonları yalnızca bireysel hak ihlallerini değil, sembolik değerlere ait yaşanmış olayları da incelemeye tabi tutmaktadır.³⁶ Genel anlamda hakikat komisyonları, görev alanları genellikle belli bir dönemi veya bir süreci kapsayan ve bu süreç içerisinde yaşanan hak ihlallerinin araştırarak adaletin sağlanması açısından başvurulmuş bir yaklaşım olarak ortaya çıkmaktadır.

Hakikat komisyonları yetki çerçevesi ile soruşturma kapsamına alınan insan hakları ihlallerinin bağlamı, sebepleri, koşulları, doğası ve kapsamı³⁷ çerçevesinde rapor hazırlama süreci içerisinde yer almaktadır. Hakikat komisyonlarının doğru ve güvenilir tespitler sonucu hazırladığı rapor ulusal anlamda önem arz etmektedir. Bu komisyonların önemli işlevlerinden bir tanesi de cezasızlığa karşı mücadele süreçlerinde aktif rol alan bir kurum görevi üstlenmesidir.

Arjantin 1973-1986 yılları arasındaki darbeci yönetim arkasında ağır hak ihlallerinin yaşandığı bir dönem bırakmıştır. Arjantin'deki demokrasiye geçiş sürecinde, geçmişte

³⁵ Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, **a.g.e.**, s. 5.

³⁶ Maviş, **a.g.m.**, s. 355.

³⁷ Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, **a.g.e.**, s. 37.

yaşananlar ile hesaplaşma isteği geleceğin sağlam temeller üzerine inşa edilmesi adına önem arz etmektedir. 1983 yılında yapılan seçimler ile demokrasinin temelleri atılmış ve geçmişle hesaplaşmaya yönelik bir hakikat komisyonu kurulmuştur. Demokratik seçimler ile iktidara gelen Alfonsin hükümeti, askeri cunta iktidarıyla yüzleşmek adına pratikler ortaya koymuş ve bu çerçevede cunta döneminde yaşanan ağır hak ihlallerini araştırması yönünde Kayıplar Üzerine Ulusal Komisyon (CONADEP)'e geniş yetkiler vermiştir.

Arjantin'deki hakikat komisyonu genel olarak cunta rejimi karşıtı entelektüellerin ve akademisyenlerin oluşturduğu 13 kişilik bir gruptan oluşmuştur. Komisyon'un sürdürdüğü tanık dinleme ve delil toplama işi yaklaşık 60 kişiden oluşan bir ekip tarafından yürütülmüştür. Bunun yanı sıra, süreç ile ilgilenen ve pratik ortaya koyan diğer sivil toplum kuruluşları sahip oldukları kanıtları ve belgeleri komisyon ile paylaşarak sürece önemli katkıda bulunmuştur. Komisyonun harcamaları devlet bütçesinden karşılanmış ve böylece sürecin aksamaması yönünde komisyona her türlü imkân sağlanmıştır. Aralık 1983 ile Eylül 1984 arasında komisyon yetkilileri binlerce tanığı dinlemiş ve kişilerin gözaltı sürecinde tutulduğu yerleri ve öldürülenlerin toplu olarak gömüldüğü toplu mezarları ziyaret etmiştir. Komisyon genel olarak Buenos Aires merkezli ortaya çıkmış olsa da sonuca ulaşabilmek adına tüm ülkede görev yapmıştır.³⁸

Kirli savaş dönemi boyunca askeri rejim, otoritesini sağlamak adına paramiliter güçleri ve polis örgütlerini kullanarak yalnızca silahlı savaşçılara karşı değil aynı zamanda rejime karşı çıkan muhaliflere yönelikte sayısız ölümün yaşandığı tam ölçekli saldırılar başlatmıştır.³⁹ Gözaltına alınan insanlar sadece ülke genelinde polis merkezlerinde değil, büyük gizli gözaltı merkezleri adı verilen özel işkence yerlerinde de tutulmaktaydı.⁴⁰ Askeri rejim döneminde ortadan kaybedilen insanlar ile ilgili öğrenilen en çarpıcı ortadan kaybetme şekli olarak “ölüm uçuşları” ortaya çıkmaktadır.

³⁸ Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, *a.g.e.*, s. 82-83.

³⁹ Jesus Fernando Gomez, “Military Rule in Argentina, 1976-1983: Suppressing the Peronists” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, The University of Texas at Austin, 2001, s. 35.

⁴⁰ Crenzel, *a.g.m.*, s. 182.

Gözaltı merkezlerinde işkence ile öldürülmüş veya iğneler ile bayıltılmış insanlar, elleri ve ayakları bağlı bir şekilde uçaklardan okyanusa veya nehirlere atılmaktaydı.⁴¹ Zorla kaybedilen insanların akıbetini araştıran komisyon, Nunca Mas (Bir Daha Asla) adıyla yayınladığı raporda 8960 kayıp vakasını belgelemiştir. Kayıpların %30,2'sini mavi yakalı işçiler, %21'ini öğrenciler, %17,9'unu beyaz yakalı işçiler, %10,7'sini profesyoneller, %5,7'sini öğretmenler, %5'ni serbest meslek sahipleri ve diğerleri, %3,8'ni ev hanımları, %2,5'ini güvenlik kuvvetlerinin üyeleri, %1,6'sını gazeteciler, %1,3'ünü aktörler ve oyuncular, %0,3'ün rahibeler ve rahipler oluşturmaktaydı.⁴²

Komisyonun çalışmaları sonucu, 7 yıllık askeri cunta döneminde belgelenen kayıp vakalarının yanı sıra yaklaşık 30 bine yakın insanın ortadan kaybedildiği ortaya çıkmıştır.⁴³ Hazırlanan raporda ayrıca, ordu mensupları ve paramiliter grupların işkence yeri olarak kullandıkları 340 tane gizli gözaltı merkezinin olduğu ortaya çıkarılmıştır.⁴⁴ Komisyon ayrıca, yaşanan ihlallerde sorumluluğu olduğunu tespit ettiği ordu mensubu, yargıç, din adamları, doktor ve gazetecilerden oluşan bin kişiden fazla insanın olduğu bir liste hazırlamış ancak bu liste Arjantin devleti tarafından çeşitli gerekçeler öne sürülerek kamuoyuna açıklanmamıştır.

CONADEP'in yayınladığı Nunca Mas raporunda cunta rejiminin en trajik eylemlerinden biri de gözaltına aldıkları hamile kadınlardan doğan yaklaşık beş yüz kadar bebeğin sistematik bir şekilde zorla alıkonularak başkalarına satılması olmuştur.⁴⁵ Gözaltına alınan kadınların gizli gözaltı merkezlerinde bebeklerini dünyaya getirene kadar yaşamalarına izin verilmekteydi. Gizli gözaltı merkezlerinde dünyaya gelen bu bebeklerin askeri görevlilerce toplumda önde gelen zengin insanlara satıldığı ortaya çıkmıştır.

Arjantin'de cunta yöneticileri ve hak ihlallerine sebep olan kişilere karşı açılan davalarda daha önceki zamanlarda çıkarılan af yasaları nedeniyle cezalandırma

⁴¹ Jennifer Adair, **In Search of the Lost Decade: Everyday Rights in Post-Dictatorship Argentina**, USA, University of California Press, 2009, s. 8-9.

⁴² Nunca Mas, "Report of CONADEP 1984" (Çevrimiçi), http://www.desaparecidos.org/nuncamas/web/english/library/nevagain/nevagain_001.htm 31 Temmuz 2022

⁴³ International Center for Transitional Justice, "Accountability in Argentina; 20 Years Later, Transitional Justice Maintains Momentum," New York, 2005, s. 1.

⁴⁴ Sancar, **a.g.e.**, s. 219.

⁴⁵ Mızrak, **a.g.m.**, s. 383.

yapılamamaktaydı. Açılabilen davalarda ise öncelikli olarak, hakikat hakkının garanti altına alınmasını sağlamak ve kurumsallaşan devlet terörünü ispatları ile ortaya çıkarmak amaçlanmaktaydı.⁴⁶

CONADEP'in çalışmaları sonucu elde edilen bilgiler cunta yöneticilerinin hukuk karşısında yargılanması ve cezalandırılmaları açısından esas teşkil etmiştir. Ortaya çıkan rapor ile beraber Kirli Savaş boyunca yaşanan tüm hak ihlallerinden sorumlu olduğu düşünülen kıdemli cunta liderlerinden dokuzu yargılanmış ve bunlardan beşi ise tutuklanmıştır. Lakin 1986 ve 1987 yıllarında çıkartılan yasalar ile hukuk karşısına çıkarılmayan diğer faillerin yargılanmalarının önü kapatılmıştır.⁴⁷ Tüm bu süreç içerisinde gerek faili meçhul sonucu hayatını kaybeden insanların aileleri gerekse de gizli gözaltı merkezlerinde dünyaya gelen çocukların akıbetinin öğrenilmesi aşamasında aileler ve sivil toplum kuruluşları, hakikatin inşası çerçevesinde süreci Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemelerine taşımıştır.⁴⁸ 1996 yılında Amerikalılar Arası İnsan Hakları Komisyonunun hakikat hakkını tanıması⁴⁹ ile beraber faillerin yargılanmasının tekrardan önü açılmıştır. Hakikat arayışı sürecinde görülen insan hakları davalarının bazıları Kongre'nin 1986 yılındaki "Tam Durdurma" kararı ve beraberinde dokunulmazlık hakkı tanıyan "Önemli İtaat" yasalarının iptal edilmesi sonucu davalar 2003 yılında tekrardan görülmeye başlanmıştır.

Cuntacı askerler için çıkarılan af yasaları zaman içerisinde yargıçlar tarafından anayasaya aykırı olarak nitelendirilmeye başlanmıştır.⁵⁰ 2012 yılına gelindiğinde Buenos Aires'de bir mahkeme, cunta lideri Jorge Videla'yı 50 yıl, 1982-1983 yılları arasında Arjantin'deki askeri yönetimin liderliğini yapan General Reynaldo Bignone'yi ise 15 yıl hapis cezasına mahkum etti.⁵¹ Bunun yanı sıra 2017 yılında 54

⁴⁶ Mızrak, **a.g.m.**, s. 388.

⁴⁷ Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, **a.g.e.**, s. 83-84.

⁴⁸ Rae, **a.g.m.**, s. 330.

⁴⁹ Sevane Garibian, "Ghosts Also Die. Resisting Disappearance Through the 'Right to the Truth' and the Juicios por la verdad in Argentina," **Journal of International Criminal Justice**, C. XII, No:3, 2014, s. 3.

⁵⁰ Human Right Watch, "Argentina. World Report 2012, Events of 2011", (Çevrimiçi) <https://www.hrw.org/sites/default/files/reports/wr2012.pdf> 12 Kasım 2021.

⁵¹ BBC, "Arjantin'in Cunta Liderlerine Yeni Ceza" 6 Temmuz 2012, (Çevrimiçi), https://www.bbc.com/turkce/haberler/2012/07/120705_argentina_baby_update 31 Temmuz 2022.

samığın yargılandığı “ölüm uçuşları” davasında insanları uçaklardan okyanusa ve nehirlerle atarak ölümlerine sebep olan pilotlar ve sanıklar için mahkumiyet kararı verildi.⁵² Sonuç olarak, çıkarılan af yasalarının 2003 yılında iptal edilmesi ile beraber sorumlular hakkında yeniden davaların açıldığı ve gerekli cezalandırılmaların yapıldığı görülmektedir.

3. Şili’de Pinochet Askeri Rejim Dönemi (1973-1990) ve Hakikat Komisyonu

Eylül 1973 tarihinde General Augusto Pinochet tarafından sosyalist Başkan Salvador Allende’ye karşı gerçekleştirilen askeri darbe ile cunta rejimi iktidarı 1990 yılına kadar devam etmiş ve bu süreç içerisinde on binlerce insan çeşitli hak ihlallerine maruz kalmıştır.⁵³ Askeri darbe ile yönetimi ele geçiren cunta rejimi 17 yıl boyunca ülkeyi insan haklarından uzak bir şekilde yönetmiştir.

237

Salvador Allende döneminde toplumda oluşan ötekileştirme ve kutuplaşmanın ortaya çıkardığı ekonomik belirsizlik ve gelecek kaygısı ile oluşan huzursuzluk ortamı, halkın huzur bulma isteğini arttırmıştır. Ortaya çıkan bu durum, askeri cunta rejiminin genellikle orta sınıf ve milliyetçi kesimden destek görmesine olanak sağlamıştır. Ancak bu durum hiçte beklendiği gibi olmamış, toplumsal ve siyasi açıdan kutuplaşmış toplum işkence, sürgün, ortadan kaybetme ve idamlar ile terbiye edilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede muhalefet adına ortaya çıkan tüm pratik faaliyetler lağvedilmiştir.

Askeri darbe gerçekleşmeden önce Şili, bölgedeki diğer devletlerden farklı olarak her anlamda gelişmiş, uzun bir sürece yayılan demokrasi geleneğine sahip, etkili sendikaları ve muhalefet partilerinin var olduğu bir ülke olarak kendi iç dinamiklerine uygun sosyalist bir yapıya doğru evrilme aşamasındaydı.⁵⁴

⁵² Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, “Arjantin’de ‘ölüm uçuşları’ pilotları mahkum edildi” 11 Aralık 2017, (Çevrimiçi), <https://hakikatadalethafiza.org/arjantinde-olum-ucuslari-pilotlari-mahkum-edildi/> 31 Temmuz 2022.

⁵³ TBMM Araştırması Komisyonu, “Ülkemizde Demokrasiye Müdahale Eden Tüm Darbe ve Muhtıralar İle Demokrasiyi İşlevsiz Kılan Diğer Bütün Girişim ve Süreçlerin Tüm Boyutları İle Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu,” Ankara, 2012, s. 908.

⁵⁴ Sancar, **a.g.e.**, s. 226.

Askeri cunta rejiminin, yönetimi ele geçirdiği ilk yıllardaki pratikleri genel olarak Şili'deki örgütlü sosyalist örgütlenmeyi ortadan kaldırmaya yönelikti. İlk 3 yıl boyunca muhaliflere yönelik işkenceler ve ortadan kaybetmeler gibi insanlık dışı uygulamalar başvurulan yöntemlerin başında gelmektedir. Bunun yanı sıra, askeri cunta rejimine karşı örgütlü bir muhalefetin oluşmasını engellemek adına sıkıyönetim ilan edilmiş ve bu çerçevede baskıcı politikalar uygulanmıştır. Muhalif olarak adlandırılan birçok siyasetçi ve sivil aydın sürgüne zorlanmış ve bu kapsamda tüm muhalif pratiklerin önü kesilmek istenmiştir. Pinochet yönetimi kendi otoritesini güçlendirmek adına ülke genelindeki tüm kamu kuruluşlarının başına kendisine bağlı kişileri getirmiştir. Üniversite yönetimlerinin başına askeri isimler atanmış ve öğrenci örgütlülüğünün önüne sert engeller getirilmiştir.

Pinochet rejimi, otoritesini ülke genelinde daha da güçlü kılabilmek adına bir dizi karar almıştır. Bunlar arasında;

- “Yürütmede tek başına söz sahibi olabilmek için yasamayı tamamen cunta yönetimine devretmiştir,
- Askeri kademeleri kendisine daha bağlı hale getirmek için askeri atama ve emeklilikteki bazı şartları değiştirmiştir,
- Böl ve işgal et stratejisiyle iki yönlü bir hiyerarşik sistem inşa etmiştir. Birincisi siyasetçilerin atanmasıyla ilgiliyken diğeri ise şehirlerin ve bölgelerin yönetimlerine asker atanmasıdır,
- Siyasi kararların alınmasında ve uygulanmasında askere daha fazla yetki verilmiştir,
- DINA (National Intelligence Directorate) adıyla gizli bir istihbarat örgütü kurulmuştur.”⁵⁵

Pinochet, işkence başta olmak üzere hak ihlali olan tüm uygulamaları açıkça savunmaktaydı. Pinochet'e göre, Şili'ye komünizm hastalığı bulaşmıştı ve bu hastalığı ortadan kaldırmak için işkence dâhil olmak üzere her türlü uygulama gerekmekteydi.⁵⁶ Darbeden çok kısa bir süre sonra askeri cunta rejimi tüm muhalifleri susturmuş ve sayısız hak ihlaline neden olmuştur. Daha sonrasında sıkıyönetim ilan edilmiş ve sokağa çıkma yasakları uygulanmıştır. Allende'ye yakın olan isimler tutuklanmış ve

⁵⁵ Gözde Müşerref Gezgüç, “Arjantin (1976), Brezilya (1964), Şili (1973) ve Türkiye’de (1980) Askeri Darbeler: Karşılaştırmalı Bir İnceleme,” Yayınlanmamış Doktora Tezi, Muğla Sıtkı Kocaman Üniversitesi Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, 2017, s. 247-248.

⁵⁶ Mithat Sancar, “Pinochet: Bir Diktatörün Muhtelif Ölümleri ya da Geçmişin Gölgesinden Kurtulmak”, **Birikim Dergisi**, C.215, 2007b.

sonrasında idam edilmiştir. Sol-Sosyalist partiler yasa dışı ilan edilmiş ve bu partilerin binlerce üyesi sürgüne gönderilmiştir.

Askeri cunta rejiminin iktidarı süresince devam eden ekonomik sorunlar toplumun her kesiminde hissedilen bir ekonomik krize dönüştü. Bu ekonomik kriz ile beraber ülkenin dış borcu artmış, emek karşılığı alınan ücretlerde ciddi anlamda düşüşler yaşanmış, üretim azalmış ve bununla beraber ekonomi küçülmüştür. 1982 yılı ile beraber Şili’de işsizlik oranları yüksek seviyelere ulaşmıştır. Kısacası, Pinochet yönetiminin baskıcı politikaları ekonomiye de yansımış ve ülke büyük bir ekonomik kriz sürecine girmiştir.

Şili’deki darbeyi böylesi önemli kılan hususlardan biri de General Pinochet’in ekonomik çerçevedeki liberal politikalarıdır. 1975 yılı ile beraber Pinochet hem “neo-liberal” hem de “serbest piyasacı” olarak bilinen iktisadi reformlar kapsamında pratik adımlar atmıştır. Pinochet “Şili’yi proleter değil, mal sahibi bir ulus yapmayı” amaçlamaktaydı.⁵⁷

Salvador Allende döneminde Şili’de Savunma Bakanlığı ve Dışişleri Bakanlığı gibi çeşitli birçok görevde yer alan Orlando Letelier’in 1976 yılının Ağustos ayında, yaşanan ekonomik kriz sürecine yönelik kaleme aldığı “Şili’deki Chicago çocukları: Ekonomik özgürlüğün berbat bilançosu”⁵⁸ adlı makale o dönem oldukça ses getirmişti. Makalede Friedman’ın teorilerine yer verilmiş ve genel olarak ekonominin, cunta rejiminin kontrolünde tekelleştiği yönünde ifadeler yer almaktadır. Ülkede sadece muhaliflerin değil, tüm işçilerin haklarının askıya alındığı yönünde söylemlerin yanı sıra ekonomik gidişatın tamamen siyasi baskı çerçevesinde şekillendiği yönünde düşüncelere yer verilmiştir.⁵⁹ Şili’de o dönem ortaya çıkan ekonomik model ve yaşanan süreç bazı kesimler için neoliberal ekonomi politikasına geçişin simgesi olarak tanımlansa da bazı kesimler için ekonomik soykırım olarak ifade edilmektedir.

⁵⁷ Can Madenci, “Hayek’in Kötü Şöhretli Röportajları,” **KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, C.XII, No:18, 2010, s. 100.

⁵⁸ Evrensel, “1973 Şili darbesi: Neoliberal Laboratuvarın “Mucize”si,” 9 Şubat 2019, (Çevrimiçi) <https://www.evrensel.net/haber/373189/1973-sili-darbesi-neoliberal-laboratuvarin-mucize-si>. 10 Ekim 2021.

⁵⁹ Orlando Letelier, “The ‘Chicago Boys’ in Chile: Economic Freedom’s Awful Toll. The Nation” **Review of Radical Political Economics**, C.VII, No:3, 1976, s. 48.

1988 yılının Ekim ayında askeri yönetimin devam edip etmemesi çerçevesinde gerçekleşen referandumda % 55 oranında hayır oyu ile Pinochet rejimi ilk siyasi mağlubiyetini almıştır. 1989 yılında seçimler gerçekleşmiş ve Pinochet bu seçimleri kazanan Concentracion Partisi'nin adayı Patricio Aylwin'e 1990 yılında iktidarı devretmiştir. Lakin Pinochet yönetimi hem 1978 yılında çıkardığı af yasası hem de 1980 yılında gerçekleşen referandum ile kabul edilen ve 1981 yılında uygulanmaya başlayan anayasa olmak üzere birçok yasal ve kurumsal tedbir ile hem kendisini hem de mensuplarının geleceğini garanti altına almayı hedeflemiştir.⁶⁰

3.1. Şili Hakikat Komisyonu

Şili'de askeri rejimin yaklaşık 17 yıllık iktidarı dönemi boyunca yaşanan baskıcı politikaların sayısız hak ihlaline sebep olduğu gerçeği ortaya çıkmıştır. Askeri rejim iktidarının son bulması ile beraber ülkede bu 17 yıllık süreç içinde yaşanmış hak ihlallerinin araştırılması ve bir rapor hazırlanması yönünde bir hakikat komisyonu kurulmuştur.

Askeri cunta rejimi lideri Pinochet'in, cumhurbaşkanlığı görevinden ayrılması ile beraber gerçekleşen seçimlerle iktidara gelen Patricio Aylwin liderliğindeki yeni hükümetin, cuntacıları yargılayacak gücü olmasa da⁶¹ hazırlanan bir kararnameyle, Pinochet askeri cunta yönetiminin iktidarda olduğu süre zarfında yaşanan hak ihlallerini araştırmak amacıyla Rettig Komisyonu adıyla bilinen Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu (Comision Nacional de Verdad y Reconciliacion) kurulmuştur.⁶² Komisyon'un esas olarak inceleme alanı 1973-1990 yılları arasındaki darbeci rejim döneminde yaşanan ölüm ve ortadan kaybetmeler ile sonuçlanan ağır insan hakları ihlallerini detaylı bir şekilde araştırmaktı. Ortadan kaybetme ve ölüm gibi ağır sonuçları olmayan ihlaller komisyonun inceleme kapsamında değildi. Bu süreçte hayatını kaybedenleri ve işkence görenleri belirlemek, yaşananların tazmini için mağdurların yakınlarına tazminat programları kapsamında destek olmak ve ileride bu

⁶⁰ Sancar, a.g.m.

⁶¹ Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, a.g.e., s. 85.

⁶² TBMM Araştırması Komisyonu, a.g.e., s. 909.

sürece benzer süreçlerin yaşanmaması adına gerekli zemini hazırlamak için önerilerde bulunmak komisyonun öncelikli amaçlarını oluşturmaktaydı. Çıkarılan yasalar çerçevesinde komisyon kendi iç tüzüğünü belirleyebilmekteydi. Komisyon kendi çalışmaları kapsamında kamu kurumlarından bilgi ve belge talep etme hakkına sahipti. Bunun yanı sıra komisyon, süreç ile ilgilenen sivil toplum kuruluşlarında bulunan belgeleri de kullanabilme yetkisine sahipti. Komisyonun en temel görevinin başında, nihai bir rapor hazırlayarak bu raporu hükümet yetkililerine sunmaktı. Hazırlanan bu rapor kapsamında ortaya çıkan gerçekliklerin ve komisyonun tavsiyelerinin pratik bulup bulmayacağı ise hükümetin inisiyatifindeydi.⁶³

Aylwin hükümeti tarafından oluşturulan bu komisyon ilk etapta dört görev ile görevlendirildi. Bunlar;

- Mümkün olabildiği kadar yaşanan olayları eksik bir şekilde incelemek,
- Hak ihlallerine maruz kalmış mağdurların isimleri çerçevesinde teşhis edilebilmesinin önünü açabilecek şekilde deliller toplamak ve mağdurların akıbetlerine yönelik araştırmalar yapmak,
- Barışın tesisi için gerekli olan onarım sürecine tavsiyelerde bulunmak,
- Nihai raporun hazırlanması ile birlikte tekrardan ciddi hak ihlallerinin yaşanmasını engellemek adına gereken idari ve hukuki tedbirler çerçevesinde tavsiyelerde bulunmak.⁶⁴

Komisyonun hazırladığı rapora göre, askeri rejim tarafından DINA (Milli İstihbarat Müdürlüğü) kurulmuş ve kurbanlar bu istihbarat birimi tarafından seçilmiştir. Seçilen kurbanlar genellikle DINA'nın gizli gözaltı merkezleri olarak bilinen işkence merkezlerinde tutulmuş ve buralarda uzman kişiler tarafından sorgulanıp işkence görmüştür. Bu gizli gözaltı merkezlerinde hayatını kaybeden insanların cesetleri çoğu zaman bir daha ulaşılmaması amacıyla imkânsız olacak bir şekilde ortadan kaybedilmiştir.⁶⁵

⁶³ Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, **a.g.e.**, s. 85-86.

⁶⁴ Truth Commission, **Truth Commission: Chile**, Washington, United States Institute of Peace, 1991, s. 28.

⁶⁵ **A.g.e.**, s. 22.

Şili’de kurulan Hakikat Komisyonu’nu diğer hakikat komisyonlarından ayırt eden özellik her bir ihlal vakasını teker teker inceleyip, belgelemesidir. Bu çerçevede mağdurların yaşamış olduğu hak ihlallerini kolektif bir hak ihlali olarak ele almaktan ziyade davalara bireysel hak ihlali kapsamında yaklaşmıştır. Komisyon kurulurken kendisine amaç olarak her ne kadar toplumsal barışı ve uzlaşmayı hedef olarak belirlemiş olsa da asıl önceliğinin gerçeklerin ortaya çıkarılması ve sorumlulardan hesap sorulması şeklinde olmuştur. Başkan Aylwin, komisyonun nihai çalışmalarından sonra oluşturulan raporu kendisi bizzat ulusal kanallarda sunmuş ve yaşanan mağduriyetlerden dolayı Şili halkından özür dilemiştir.⁶⁶

Komisyonun çalışmaları sonucunda binlerce insana yönelik tutuklama, infaz, işkence ve sürgün gibi yöntemlerin uygulandığını tespit edilmiştir. Pinochet rejiminin baskıcı politikaları yüzünden 40 bine yakın insanın işkence gördüğüne yönelik sonuca ulaşılmıştır. İşkencelerin temelinde muhalifleri korkutmak, yıldırım, ajanlaştırmak ve sürgüne zorlamak gibi çeşitli amaçlar bulunmaktadır. Yaşanan bu hak ihlalleri genel olarak sol sosyalist kesimlere ve diğer muhalif gruplara yönelik gerçekleşmekteydi.⁶⁷ Askeri rejim lideri Pinochet, iktidarda kaldığı 17 yıllık süre boyunca yalnızca Şili vatandaşlarına karşı değil, içinde İspanyol, İngiliz ve Arjantin vatandaşlarının da yer aldığı binlerce insanın kaçırılmasından, sistematik bir şekilde işkence görmesinden, öldürülmesinden ve ortadan kaybedilmesinden sorumlu tutulmuştur.

Mağdurların aileleri tarafından yapılan kayıtlar ve ilgili kurumlar tarafından oluşturulan bilgiler kapsamında komisyon, ele alması gereken davaların genel çerçevesine karar verebilmiştir. Komisyon tarafından hazırlanan taslakta 3.400’den fazla işkence, ölüm ve kaçırma suçu belgelenmiş ve bu çerçevede dinlenen tanıkların ifadelerine raporda yer verilmiştir. Ancak 3.400’den fazla dosyanın yalnızca 641 tanesi hakkında nihai sonuca ulaşılabilmektedir⁶⁸ Ortadan kaybedilen insanların büyük çoğunluğunun akıbeti ile ilgili yeterli bilgiye erişilememesinin sebebi ise ordunun bilgi

⁶⁶ Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, “Arjantin ve Şili’de Hakikat Komisyonları ve Sonrası,” 31 Ocak 2015, (Çevrimiçi) <https://hakikatadalethafiza.org/kaynak/arjantin-ve-silide-hakikat-komisyonlari-ve-sonrasi/>, 21 Ekim 2021.

⁶⁷ TBMM Araştırması Komisyonu, *a.g.e.*, s. 909.

⁶⁸ Truth Commission, *a.g.e.*, s. 30.

paylaşımı konusunda komisyon ile işbirliği yapmamasıydı. Komisyonun hazırlamış olduğu rapordaki en önemli tespitlerden bir tanesi ise 1974-1977 yılları arasında belgelenmiş ölüm ve ortadan kaybetme suçlarının çoğunun cunta rejimi tarafından sistemli bir şekilde gerçekleştirildiğine ilişkindi. Komisyon DINA'yı ölüm ve ortadan kaybetmelere ilişkin en fazla sorumluluğu olan birim olarak tespit etmiştir.⁶⁹

Şili'deki hakikat komisyonu, mağdurlara veya ailelerine ödenecek tazminatı 3 farklı şekilde öngörmüştür. Bunlardan ilki “gerçeğin açıklanması ve gizliliğin sona erdirilmesi”, ikincisi “mağdurun onurunun iadesi ve ailelerinin yaşadıkları acıların tanınması” ve üçüncüsü olarak ise “mağdurların ailelerinin yaşam kalitelerinin iyileştirilmesi” kapsamında alınacak tedbirlerdir. Komisyonun hazırladığı rapor çerçevesinde, mağdurların ailelerine tazminat aylığı adı altında her ay bir ödemenin yapılmasına yönelik bir kanun kabul edilmiştir. Mağdurlar ve aileleri için uygulanan diğer tazminat türü ise eğitim ve sağlık çerçevesinde sağlanacak yardımlardır. Mağduriyet kapsamında verilecek tazminat aylığı mağdurun ailesi tarafından oranlı bir şekilde dağıtılacaktır. Buna göre tazminatın %40'ı mağdurun eşine, %30'u mağdurun anne ve babasına, kalan %30'luk kısım ise mağdurun çocukları arasında paylaşılacaktır. Söz konusu tazminatlar askeri rejimin uygulamaları sonucu sadece hayatını kaybeden insanları kapsamaktadır. Bu çerçevede mağdurların çocuklarının 35 yaşına kadarki eğitim ve öğretim masrafları için ödeme yapılmıştır. Son olarak mağdurun çocukları zorunlu olarak askerlik yapmaktan muaf tutulmuştur.⁷⁰

Şili'de kurulan Ulusal Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu'nun incelediği ihlaller, yalnızca ölüm ile sonuçlanan ve kayıp vakalarıyla alakalı hakikatleri ortaya çıkarmasından kaynaklı askeri rejim döneminde yaşanan diğer ihlaller kapsam dışında kalmıştı. Bu durum adaletin tam olarak tesis edilmediğine yönelik düşünceleri beraberinde getirmiş ve böylece diğer hakları ihlal edilmiş mağdurlar çerçevesinde yeni bir komisyon kurulması konusu gündeme gelmiştir. Böylece, Valech Komisyonu adı altında Siyasi Tutuklamalar ve İşkence Ulusal Komisyonu⁷¹ 2003 yılının Kasım ayında kurulmuştur. Komisyonun görevleri genel olarak 1973-1990 yılları arasında

⁶⁹ Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, **a.g.e.**, s. 86.

⁷⁰ TBMM Araştırması Komisyonu, **a.g.e.**, s. 909-910.

⁷¹ Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, **a.g.e.**, s. 87.

mağduriyet yaşamış insanları belirlemek ve yaşanan mağduriyetleri tazmin etmekte. Pinochet rejimi döneminde mağdurların kimliklerinin tespit edilmesi ve bu kapsamda çalışma raporu hazırlanması için Komisyon 35.868 kişinin ifadesini aldı. Süreç içerisinde alınan ifadeleri destekleyecek bilgiler toplandı ve belgeler hazırlandı. Komisyon daha sonra ortaya çıkan suçların niteliğini belirlemek ve geçerli cezayı tespit etmek amacıyla çeşitli kaynaklardan (uluslararası kuruluşlar ve veri tabanları) yardımlar aldı. Bunlara ek olarak, Pinochet rejiminin ilk aylarında gözaltına alınan 15 bin kişinin gözaltına alınma sebepleri ve yerlerinin belirlenmesi kapsamında bir liste hazırlanarak her vaka tek tek incelenmiş ve detaylı bir rapor oluşturulmuştur. Komisyon nihai raporunu 2004 yılının Kasım ayında cumhurbaşkanına sunmuştur. Komisyon çalışmaları sonucunda toplam 28.459 kişinin siyasi hapis ve işkence mağduru olduğu tespit edilerek bunlardan 1.244 kişinin 18 yaşının altında olduğu ve 3,621 kişinin de kadınlardan oluştuğu sonucuna varılmıştır.⁷²

Cunta rejimi süresince gözaltına alınan ve daha sonra akıbetleri hakkında haber alınamayan kurbanların aranması, tanınması ve tanımlanması çeşitli birçok toplantı yapıldı. Komisyonun çalışmalarından yıllar sonra askeri diktatörlük ve ordu yetkilileri, gözaltına alınan insanların ortadan kaybedilmesindeki sorumluluklarını kabul etti. Bu kabul etme süreci yaklaşık 25 yıl sürdü. 1999 yılında Cumhurbaşkanı Ruiz Tagle hükümeti döneminde insan hakları avukatlarının ve sivil toplum temsilcilerinin bir araya geldiği yuvarlak masa toplantıları yapıldı. Tartışmanın temelini gözaltı sürecinde ortadan kaybedilen insanların akıbetleri oluşturmaktaydı. Tartışma cunta rejimi lideri Pinochet'in Londra'da tutuklanmasını beraberinde getirmiştir.⁷³ Pinochet'e yönelik bu tutuklama süreci daha sonra serbest bırakılma ile sonuçlanmıştır. Tutuklamanın ardından 2000 yılında Şili'ye dönen Pinochet hakkında davalar açılmış ve yargılama süreci başlamıştır. Yalnızca Pinochet değil, onun ile beraber darbenin gerçekleşmesinde parmağı olan ve yaşanan hak ihlallerinde sorumluluğu olan diğer isimler de bu yargılama sürecine dâhil edilmiştir. 2004 yılına

⁷² Truth Commission, **National Commission on Political Imprisonment and Torture**, 1 Haziran 2005, (Çevrimiçi) <https://www.usip.org/publications/2003/09/commission-inquiry-chile-03>, 23 Kasım 2021.

⁷³ Berstain, **a.g.e.**, s. 88.

gelindiğinde Pinochet hakkında insan kaçırma, işkence ve cinayet suçlamalarından dolayı ev hapsi cezası verilmiştir⁷⁴. Ancak kısa bir süre sonra Pinochet, 2006 yılının sonuna doğru kalp yetmezliğinden hayatını kaybetmiştir.

Sonuç

Baskıcı siyasal rejimlerin şiddet odaklı politikaları zamanla çatışma süreçlerine evrilerek önü alınamaz hak ihlallerinin yaşandığı trajedilere neden olmaktadır. Hakikat hakkı çerçevesinde ortaya çıkan ve son dönemlerde aynı süreçlerden geçen toplumlar için güncel politik bir gerçekliğe dönüşen geçmişle hesaplaşma kavramı, uluslararası toplumda oldukça önem verilen bir konu haline gelmektedir. Otoriter rejimlerden demokrasiye geçişlerde, barışın kalıcılığının tesis edilmesi ve yaşanan hak ihlallerine yönelik adaletin sağlanması önemli hususlar olarak ortaya çıkmaktadır. Böylesi siyasal geçiş süreçlerinde adaletin sağlanması ve demokrasinin tesis edilebilmesi adına ortaya çıkan hakikat komisyonları, uluslararası sistemde daha da önemli bir araç haline gelmektedir. Bu komisyonlar otoriter rejimlerin son bulduğu ülkelerde demokrasiye geçiş sürecinin bir parçası olarak hem geçmiş ile yüzleşmek hem de insanlığa karşı işlenen suçların cezasız kalmaması adına çalışmalar yürütmektedir. İnsan bedenine yönelik işkence, zorla ortadan kaybetme, cinsel saldırı ve zorla yerinden edilme gibi insanlığa karşı işlenen suçlar hakikat komisyonlarının odaklandığı konular arasında yer almaktadır.

Ağır hak ihlallerinin yaşandığı toplumlarda cezaların bireysel olarak ele alınması ve yargılamaların bireysel olarak yürütülmesi durumu, çatışma döneminin ortaya çıkardığı toplumsal yıkımları görünmez kılmaktadır. Bu noktada hakikat komisyonları, hem hak ihlallerine maruz kalmış bireylerin hem de sürece tanık olan insanların deneyimleri çerçevesinde yeni kamusal bir alan açmaktadır. Hakikat komisyonları tüm bu yönleriyle, suçların ortaya çıkmasına zemin hazırlayan ve bunlara neden olan siyasal ve sosyal konulara ışık tutarak geçiş dönemi adaletinin sağlıklı işleyebilmesi açısından başvurulan bir yöntemdir.

Arjantin ve Şili gibi askeri cunta rejimlerinden veya otoriter yönetimlerden geçmiş ülkelerde yaşanan ağır insan hakları ihlallerinin ortaya çıkarılması, sorumluların

⁷⁴ Sancar, a.g.e.

cezalandırılması ve yaşanan mağduriyetlerin tazmini çerçevesinde hakikat komisyonları ortaya çıkmış ve bu doğrultuda çalışmalar ortaya koymuştur. Hakikat, adalet ve hesaplaşma kavramları kapsamında pratik ortaya koyan hakikat komisyonları, sürecin yaşandığı ülkelerin özelliklerine göre farklı şekillerde çalışmalar yürütebilmekte ve farklı sonuçlara ulaşabilmektedir.

Dünyada kurulan hakikat komisyonlarının amaçlarına, yetki alanlarına ve faaliyetlerine bakıldığında her birinin sahip olduğu siyasi ve sosyo-ekonomik dinamiklerden kaynaklı farklı bir işleyiş tarzının olduğu görülmektedir. Örneğin, Peru Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu'nun çalışmalarına bakıldığında, diğer Latin Amerika ülkelerinde kurulan hakikat komisyonlarından ayrı olarak kamuya açık oturumlar ile yargılamaların yapıldığı ve bunun yanı sıra kadınlara yönelik cinsel saldırı ve tecavüz olaylarının da bir hak ihlali olarak araştırıldığı görülmektedir. Bir başka örnek olarak ise Güney Afrika Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu'nun Apartheid rejimi dönemi yaşanan hak ihlalleri ile hesaplaşırken ceza adaletine alternatif olarak onarıcı adalet yaklaşımına başvurduğu görülmektedir.

Arjantin'de kurulan hakikat komisyonu incelendiğinde, Komisyon'un çalışma süresi boyunca tüm hak ihlallerine yönelik incelemeler yaptığı ve bu doğrultuda bir rapor hazırladığı bilinmektedir. Ancak, Şili'de kurulan hakikat komisyonunun ilk etapta sadece zorla ortadan kaybetme ve ölüm ile sonuçlanan vakalar çerçevesinde çalışma yürüttüğü ve diğer hak ihlallerinin ortaya çıkarılması aşamasında eksik kaldığı sonucuna ulaşılmaktadır. Şili'de yaşanan bu eksiklik 2003 yılında Valech Komisyonu olarak bilinen Siyasi Tutuklamalar ve İşkence Ulusal Komisyonu'nun kurulması ile giderilmeye çalışılmıştır. Valech Komisyonu'nun yaşanan süreçten çok sonra kurulması hakikatin ortaya çıkarılması açısından birçok sorunu beraberinde getirmiştir.

Arjantin'de kurulan hakikat komisyonunun başarılı bir şekilde sonuca ulaşmasının ve komisyonun hazırladığı raporun ordu hariç tüm kesimler tarafından kabul edilmesinin arkasında toplumsal aktörlerin rolü oldukça önemlidir. Arjantin'in aksine Şili'de ise bazı sol radikal silahlı gruplar, Komisyonu'nun hazırladığı nihai raporun adil bir

şekilde hazırlanmadığı düşüncesi ile milliyetçi siyasetçilere yönelik silahlı saldırılar gerçekleştirmiş ve bu durum uzlaşma sürecini gecikirmiştir. Arjantin ve Şili'deki geçiş dönemi süreci ile alakalı üzerinde durulması gereken bir başka husus ise hafıza çalışmalarıdır. Geçmişte yaşananların unutulmaması amacıyla her iki ülkede de önemli hafıza merkezlerinin kurulması ve hatırlamaya yönelik çalışmaların yapılıyor olması geçiş dönemi adaleti açısından kritik önemdedir.

Hem Arjantin hem de Şili'de kurulan hakikat komisyonlarının bir yıldan kısa görev süresi içerisinde hazırladıkları raporlar, süreç hakkında tüm gerçeklerin ortaya çıkarılması açısından yetersiz kalmıştır. Komisyonların görev sürelerinin kısa olması ve hazırlanan raporların cunta rejimi boyunca yaşananları tam anlamıyla aydınlatamaması ile beraber hem mağdur aileler hem de sivil toplum kuruluşları adalet ve hakikat taleplerini başka yollar aracılığıyla aramaya başlamıştır. Hakikat davaları olarak bilinen geçmişle hesaplaşma ve gerçeğin ortaya çıkarılması durumu, Arjantin ve Şili'de 1990'lı yıllardan bu yana devam eden bir hak mücadelesi haline gelmiştir.

Sonuç olarak, geçmişle hesaplaşma çerçevesinde hakikatin ortaya çıkarılması ve gelecekte aynı süreçlerin yaşanmaması adına hakikat komisyonlarının varlığı oldukça önemli bir konu olarak ortaya çıkmaktadır. Hakikat komisyonlarının hazırladıkları raporlar sayesinde baskıcı otoriter dönemlerde yaşanan şiddetin boyutları ortaya çıkarılmış ve cezasızlık ile mücadelede büyük başarılar sağlanmıştır.

Kaynakça

Accatino, Daniela ve Collins, Cath “Truth, Evidence, Truth: The Deployment of Testimony, Archives and Technical Data in Domestic Human Rights Trials,” **Journal of Human Rights Practice**, C.VIII, No:1, 2019, s. 81-100.

Adair, Jennifer, **In Search of the Lost Decade: Everyday Rights in Post-Dictatorship Argentina**, USA, University of California Press, 2009.

Avrupa Konseyi, **Ağır İnsan Hakları İhlallerinde Cezasızlığın Ortadan Kaldırılması**, 2013, (Çevrimiçi), <https://www.failibelli.org/wp-content/uploads/2015/10/Avrupa-Konseyi-%C4%B0nsan-Haklar%C4%B1-El-Kitaplar%C4%B1-A%C4%9F%C4%B1r-%C4%B0nsan-Haklar%C4%B1->

[%C4%B0hlallerinde-Cezas%C4%B1zl%C4%B1%C4%9F%C4%B1n-Ortadan-Kald%C4%B1r%C4%B1lmas%C4%B1-2013.pdf](#) 12 Ocak 2020.

Bakiner, Onur, “Son Akademik Çalışmalar Işığında Hakikat Komisyonlarının Etkisi,” **Demokrasi Barış ve Alternatif Politikalar Derneği**, 15 Nisan 2021, (Çevrimiçi), <https://demos.org.tr/son-akademik-calismalar-isiginda-hakikat-komisyonlarinin-etkisi/>. 18 Kasım 2021.

BBC, “Arjantin'in Cunta Liderlerine Yeni Ceza” 6 Temmuz 2012, (Çevrimiçi), https://www.bbc.com/turkce/haberler/2012/07/120705_argentina_baby_updat 31 Temmuz 2022.

Balint Jennifer, Evans Julie ve McMillian Nesam, “Geçiş Dönemi Adaletini Yeniden Düşünerek Yerli Halka Verilen Zararı Telafi Etmek: Yeni Bir Kavramsal Bakış,” Çeviren: Hafıza Merkezi, **The International Journal of Transitional Justice**, C.VIII, No:1, 2014, s. 194-216.

Beristain, Carlos Martin, **Contribution of Truth, Justice, and Reparation Policies to Latin American Democracies**, Inter-American Institute of Human Rights, Costa Rika, 2011.

Council of Europe Commissioner for Human Rights, “Missing persons and victims of enforced disappearance in Europe,” 2016, (Çevrimiçi) <https://rm.coe.int/missing-persons-and-victims-of-enforced-disappearance-in-europe-issue-/16806daa1c>, 3 Ocak 2022.

Crenzel, Emilio “Argentina’s National Commission on the Disappearance of Persons: Contributions to Transitional Justice,” **The International Journal of Transitional Justice**, C.II, No:2, 2008, s. 173-191.

Egbatan, Mine, “Nasıl bir barış süreci: Geçiş dönemi adaleti ve toplumsal cinsiyet,” **Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi**, C.V, No:2, 2013, s. 8-19.

Evrensel, “1973 Şili darbesi: Neoliberal Laboratuvarın “Mucize”si,” 9 Şubat 2019, (Çevrimiçi) <https://www.evrensel.net/haber/373189/1973-sili-darbesi-neoliberal-laboratuvarin-mucize-si>. 10 Ekim 2021.

- Fulton, Sarah, “Redress for Enforced Disappearance: Why Financial Compensation is not Enough”, **Journal of International Criminal Justice**, C.XII, No:4, 2014, s. 769-786.
- Garibian, Sevane “Ghosts Also Die. Resisting Disappearance Through the ‘Right to the Truth’ and the Juicios por la verdad in Argentina,” **Journal of International Criminal Justice**, C. XII, No:3, 2014, s. 515-538.
- Gezgüç, Gözde Müşerref, “Arjantin (1976), Brezilya (1964), Şili (1973) ve Türkiye’de (1980) Askeri Darbeler: Karşılaştırmalı Bir İnceleme,” Yayınlanmamış Doktora Tezi, Muğla Sıtkı Kocaman Üniversitesi Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, 2017,
- Gezgüç, Gözde Müşerref ve Uzun, Turgay, “Arjantin Siyasi Tarihinde Askeri Darbeler,” **Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi**, C.VI, No:2, 2017, s. 150-183.
- Gomez, Jesus Fernando, “Military Rule in Argentina, 1976-1983: Suppressing the Peronists” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, The University of Texas at Austin, 2001.
- Groome, Dermot “The Right to Truth in the Fight against Impunity,” **Berkeley Journal of International Law**, C. XXIX, 2011, s. 1-24.
- Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, **Hakikat Komisyonları**, İstanbul, Anadolu Kültür Yayınları, 2014.
- Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, “Arjantin ve Şili’de Hakikat Komisyonları ve Sonrası,” 31 Ocak 2015, (Çevrimiçi) <https://hakikatadalethafiza.org/kaynak/arjantin-ve-silide-hakikat-komisyonlari-ve-sonrasi/>, 21 Ekim 2021.
- Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, “Arjantin’de ‘ölüm uçuşları’ pilotları mahkum edildi” 11 Aralık 2017, (Çevrimiçi), <https://hakikatadalethafiza.org/arjantinde-olum-ucuslari-pilotlari-mahkum-edildi/> 31 Temmuz 2022.
- Hedges, Jill, **Argentina: A Modern History**, New York, I B Tauris and Co. Ltd, 2011.

Heinrich Böll Stiftung Derneği, “Geçmişin Yükünden Toplumsal Barış ve Demokrasiye, Geçmişle Hesaplaşma: Neden? Ne Zaman? Nasıl?” İstanbul, Sena Ofset Matbaacılık, 2007.

International Center for Transitional Justice, “Accountability in Argentina; 20 Years Later, Transitional Justice Maintains Momentum,” 1 Ağustos 2005, (Çevrimiçi) <https://www.ictj.org/sites/default/files/ICTJ-Argentina-Accountability-Case-2005-English.pdf> 23 Aralık 2021.

International Center for Transitional Justice, “What is Transitional Justice?” (Çevrimiçi) <https://www.ictj.org/what-transitional-justice> 30 Temmuz 2022

Human Right Watch, “Argentina. World Report 2012, Events of 2011”, (Çevrimiçi) <https://www.hrw.org/sites/default/files/reports/wr2012.pdf> 12 Kasım 2021.

Kukoska, Natalija, “Hakikat Hakkı ve Hakikat Komisyonları,” Çeviren: Hafıza Merkezi, **Justinianus Primus Law Review**, C.V, No:2, 2014, s. 1-17.

Gülener, Serdar, “Çatışmacı Bir Geçmişten Uzlaşmacı Bir Geleceğe Geçişte Adalet Arayışı: Geçiş Dönemi Adaleti ve Mekanizmalarına Genel Bir Bakış,” **Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi**, C.XII, No:32, 2012: s. 43-76.

Letelier, Orlando, “The ‘Chicago Boys’ in Chile: Economic Freedom’s Awful Toll. The Nation” **Review of Radical Political Economics**, C.VII, No:3, 1976, s. 44-52.

Maculan, Elena, “Prosecuting International Crimes at National Level: Lessons from the Argentine ‘Truth-Finding Trials’”, **Utrecht Law Review**, C.VIII, No:1, 2012, s. 106-121.

Madenci, Can, “Hayek’in Kötü Şöhretli Röportajları,” **KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, C.XII, No:18, 2010, s. 99-101.

Mani, Kristina, “The Argentine Military in Democracy: Moving Beyond Issues of Civilian Control to a Citizen Solider Paradigm,” **CHR. Michelsen Institute**, C.VII, 2015, s. 1-30.

Maviş, Volkan, “Yapıcı Adalet Yaklaşımı Olarak Hakikat Komisyonları,” **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. LXII, No:2, 2016, s. 349-392.

TBMM Araştırması Komisyonu, “Ülkemizde Demokrasiye Müdahale Eden Tüm Darbe ve Muhtıralar İle Demokrasiyi İşlevsiz Kılan Diğer Bütün Girişim ve Süreçlerin Tüm Boyutları İle Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu,” Ankara, 2012.

Mızrak, Dilan, “Arjantin’in Kayıp Çocukları Vakasının Hakikat Hakkı Çerçevesinden İncelenmesi,” **Ankara Barosu Dergisi**, C.I, 2019, s. 363-396.

Nunca Mas, “Report of CONADEP 1984” (Çevrimiçi), http://www.desaparecidos.org/nuncamas/web/english/library/nevagain/nevagain_001.htm 31 Temmuz 2022.

Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, “**Rule Of Law Tools For Post-Conflict States: Truth Commissions**,” 2006, (Çevrimiçi) <https://www.ohchr.org/Documents/Publications/RuleoflawTruthCommissionse.pdf>, 12 Kasım 2021.

Rae, Maria, “Truth at Any Cost? Law’s Power to Name Argentina’s Disappeared Grandchildren,” **Oñati Socio-legal Series**, C.VII, No:2, 2017, s. 324-336.

Sağiroğlu, Akın, “Latin Amerika’da Asker-Siyaset İlişkisi: Arjantin ve Şili’deki Askeri Darbelerin Etkileri ve Tarafları,” **Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi**, C.I, No:1-2, 2016, s. 40-53.

Sancar, Mithat, **Geçmişle Hesaplaşma, Unutma Kültüründen Hatırlama Kültürüne**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007a.

Sancar, Mithat, “Pinochet: Bir Diktatörün Muhtelif Ölümleri ya da Geçmişin Gölgesinden Kurtulmak”, **Birikim Dergisi**, C.215, 2007b, s. 107-112.

Truth Commission: Chile, **United States Institute of Peace**, 1991, (Çevrimiçi) <https://www.usip.org/publications/1990/05/truth-commission-chile-90>, 29 Aralık 2021.

Truth Commission: National Commission on Political Imprisonment and Torture, **United States Institute of Peace**, 2005, (Çevrimiçi) <https://www.usip.org/publications/2003/09/commission-inquiry-chile-03>, 23 Kasım 2021.

UN Secretary-General, “The Rule of Law And Transitional Justice in Conflict and Post-Conflict Societies” 2004, (Çevrimiçi), <https://www.un.org/ruleoflaw/blog/document/the-rule-of-law-and-transitional-justice-in-conflict-and-post-conflict-societies-report-of-the-secretary-general/> 30 Temmuz 2022.

Yıldırım, Gamze, “1976 ve Sonrası: Arjantin’de Demokrasi Süreci” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, 2020.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu makalede etik kurul izni gerekmemektedir. (Ethics committee approval is not required for this manuscript).